

Türklerde Animist Düşüncenin Yansımaları: Kürek kemiği ve Aşık kemiği Falı

Reflections on the Animistic Thought Among Turks:

The Scapulimancy and The Astragalus (Knuckle-bone) Fortunes

Recep Yaşa*

Öz

Falcılık Şamanizm'in başlıca unsurlarından biridir. Benzer temaları ele alan kürek kemiği ve aşık kemiği falı ise manevi gerçekleri dışı vurma ya da onlarla teması kolaylaştırmaya yarayan bir tekniktir. Türkler, bu iki tekniğe bakarak gelecekle ilgili hadiseleri öngörmeye çalışırlardı. Hatta gelecek olaylardan yoksun kalmamak için küçük bir çanta içerisinde kürek kemiği ve aşık kemiğini daima yanlarında bulundururlardı. Bu iki tekniğin izlerine Türk toplumunun yurt edindiği çeşitli coğrafyalarda her devirde rastlanmıştır. Bu olgu da tarihi kaynaklardan elde edilen veriler ışığında değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fal, Kürek Kemiği, Aşık Kemiği, Şamanizm, Türkler, Davul.

Yrd. Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi (ryasa@sakarya.edu.tr)

Abstract

Fortune-telling is one of the main elements of Shamanism. It is a technique used to facilitate similar themes addressing the scapulimancy and the astragalus (knuckle-bone) fortunes in order to find out the spiritual truths or in contact with them. Turks, who try to predict the future events by using these two techniques. They have always kept the scapulimancy and the astragalus (knuckle-bone) in a small bag for the learning future events. These two technical tracks have been found on the homeland of the Turkish society's different eras in various regions. This phenomenon has been evaluated in the light of data obtained from historical sources.

Key Words: Fortune, The Scapulimancy, The Astragalus, Shamanism, Turks, Drum.

Giriş

İslam Öncesi Türklerin hayat tarzı üzerinde araştırma yapan bilim adamları, Türklerin dinleri ve inançları üzerinde durmuşlardır. Tarihi kaynaklar ve etnografik malzemelerden gelen verilerin ışığı altında yapılan değerlendirmelerde, Eski Türklerin dini inançları Tabiat Kuvvetlerine, Atalar Kültü ve Gök Tanrı'ya inanma noktasında toplanmıştır¹. Ancak bazı Türk kütleleri, buldukları çevreye göre çeşitli dinlere de girmişler ve İslamiyet hariç bu dinler Türkler üzerinde olumsuz etki doğurmuştur (Kafesoğlu 1997: 314).

Türkler, İslamiyet'i kabul ettikten sonra kendilerini hemen hemen bu yeni dine teslim etmişlerdir. Bununla beraber, Orta Asya'dan ilk atlı- göçebe veya müstevliler tarafından getirilen dini inanç, gelenek ve görenekler, eski İslam teamül ve adetlerinin hâkim olduğu topraklarda, Müslüman kisvesi altında yaşamaya devam etmiş ve bu mücadeleden başarıyla çıkmıştır (Lewis 1958: 216-217). Türklerin hayat tarzına bağlı olarak farklı zamanlarda oluşan bu muhtelif dini inanç, gelenek ve görenekler yazıya alınmadığı için, hayata geçirildikleri biçimiyle ifade etmek mümkün olamamıştır. Nitekim bu inanç ve geleneklerden biri de "kürek kemiği" ve "aşık kemiği" falıdır. İşte bu yazıda, elde edilen bilgiler çerçevesinde önce kürek kemiği, ardından da aşık kemiği falından bahsedilecektir.

Animizm ve Fal

İlkel dini bir şekil ilmi olan "animizm" tabiri, Latince "Anima = ruh" kelimesinden türetilmiştir (Emiroğlu- Aydın 2009: 44; James 2013: 153). Yunanca "Anemus" gibi Latince "Anima" ve "Animus" kelimeleri aslında "rüzgâr" ve "hava" anlamına gelir. Fakat daha sonra asıl anlamları unutulup canlı ve hayat gibi benzer anlamlarda kullanılmıştır. "Animizm" istilah olarak, her eşyada bir ruh

1Bu konuda geniş bilgi için bkz. İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 1997, s. 302 - 314; Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul 1988, s. 697 - 706; Hikmet Tanyu, *Türklerin Dini Tarihçesi*, İstanbul 1978, s.17 - 30; Salim Koca, *Türk Kültürünün Temelleri 2*, Ankara 2010, s.181 - 192.

bulunduğu inancını taşıyan sistem olarak kullanılır. Fakat bu kelimenin Antropoloji ve Sosyoloji ilimlerindeki anlamı, Dinler Tarihindeki anlamından biraz farklıdır. Dinler Tarihindeki “animizm” dilimize “ervahiye” kelimesi ile tercüme edilmiştir. Bu bakımdan ilk insanlar ruh ile ervahı birbirinden ayırmışlardır. Buna göre ruh gövdeye bağlıdır, ancak onu terk edebilir. Gövdeden ayrılan ruhlar geçirdikleri değişiklik sayesinde ervah olurlar. Daha doğrusu ölen kimselerin ruhları evraha karışırlar (Günaltay 2006: 97; Günay 2012: 143 - 147).

Animizmi kuram olarak geliştiren Edward B. Tylor (1871- 1958), animizmi bütün dinlerin temeli kabul etmiştir. Taylor’a göre ilkel topluluklarda görülen atalar kültü putlara tapma “fetişizm”; sihirbazlık, cincilik ve fal bakma gibi şeylerin tümü animizmden doğmuştur. İlkel toplumlar, hürmete layık olarak gördükleri baba ve atalarının ruhlarını, tabii ruhlar olarak kabul ettiklerinden, onların gerektiğinde kendilerine yardım edeceklerini düşünmüşler ve yardımlarına layık olabilmek için onlara ibadet edebilecek kadar ileri gitmişlerdir. Yine bu inanç sebebiyle gerçek sebepleri bilinmeyen sara, cinnet gibi sinir hastalıklarını cinlere atfetmişler, bunun neticesinde de falcılık, sihirbazlık gibi batıl inançlar geçerli olmuştur. İlkel insanlar biraz ilerledikten sonra animizm önce “fetişizm” daha sonra da “sembolizm” şekline girmiş ve sembolizm ile efsaneler dönemi başlamıştır. Bu dönemde insanlar tabiat güçlerinden her birini bir ruha dayandırarak, olayların sebebini bu ruhlara bağlamışlardır (Günaltay 2006: 98 – 126; Kottak 2002: 466- 467).

Animizm sisteminde dinin aslı ruhtur. İnsanlar, tıpkı çocuklar gibi canlıyı cansız varlıktan ayırmamışlar, sadece insanların değil bütün varlıkların bir canı ve ruhu olduğuna inanmışlardır. Varlıklar, görünüşte cansız olsa bile, ona can veren bir “hâkim sahibi” vardır. Her şey; yani kaya, dağ, ot, çiçek, kemik veya insan eliyle yapılmış nesnelere içlerinde çok özel bir töz, bir varlık ve bir ruh taşırlar. Bu da bunların yaşamını ve hareket etmesini sağlar (Roux 2005: 31-32; James 2013: 154). Burada “ruh” ne tin, ne şeytan, ne de tanrıdır. Görünmez bir madde olmakla birlikte, belirsiz, kişilik atfedilmeyen ve bununla birlikte bir biçimde irade sahibi bir şeydir.

Ruh, somut bir objeye nüfuz ederek ona kendi özel gücünü verir (Weber 2012: 87). A. V. Anohin'in tespitlerine göre de, Altay dağlarında yaşayan Türk boylarının nazarında insan, ceset ve candan ibaretti. Ölünün canı da ruhlar zümresinden sayılır. Ceset de et, kemik ve kandan (kijinin edi, söögi, kanı) oluşur (İnan 1987: 421).

Hiç kuşkusuz Şamanizm'de de kemiğin manası büyüktü. Ruh ölümden sonrada varlığını kemiklerde sürdürmekteydi (Roux 1999: 126-128). Dolayısıyla av hayvanının kemikleri kırılmaz. Örf-adetlere göre, bir araya getirilerek ya toprağa gömülür, ya da toprağın üzerine veya ağaca bırakılırdı. Hayvanın canının kemikler içerisinde barındığına, kemikleri kırmamakla hayatın yeniden başlanacağına inanılırdı. Bilhassa insanı ve hayvanı geçmişe ve geleceğe bağlayan kemiklerden yeniden doğuşu umulabilirdi (Eliade, 1999: 189-190; Eröz 1990: 297-300). Nitekim kemiğin bu gücü, yapılan kehanet törenlerinde çok iyi bir şekilde ifade edilmekteydi. Bu çalışmada ele alınan falcılık da animizm ve onun içinden çıkmış olan Şamanizm'in başlıca unsurlarından biridir². Falda Şamanizm'de var olan özel bir ritüel uygulanmasından ibaret olmalıydı.

Fal ve Falcılık

Türklerde gök ile yerin temsil ettiği evrensel iki ilkeli kâinat düşüncesinin yazılı işaretleri (kriptografi) vardır. Çince'de "kua" adı verilen bu işaretlere Türkçe'de "ırk" denmektedir (Esin 2001: 26 - 27; Esin 1978: 6). Hem Çinliler hem de Türkler ırkları fala bakmak için kullanırlar. Irkların şekli, doğa güçlerinin gerilemekte ve ilerlemekte oluşlarını ifade etmektedir. Buna göre, üst çizgiler görünürde hâkim olan kavramı, alt çizgiler ise ilerlemekte bulunan ve galip gelecek olan kavramı göstermekte; falcılar bu şekilde anlamlar çıkarmaktadırlar (Esin 2001: 27-28; Esin 1978: 48- 49).

² Şamanizm Sibirya ve Orta Asya'ya özgü bir dinsel olgudur. Adı dahi, Rusça aracılığıyla, Tunguzca " şaman " sözcüğünden gelir. Asya'nın ortalarında ve kuzeyinde konuşulan öteki dillerde buna karşılık olan terimler Yakutça ojun (erkek şaman) veya udagan (kadın şaman), Moğolca bö (erkek şaman) veya böge/ udagan (kadın şaman), Türkçe - Tatarca kam, Kazak ve Kırkızca baksı/ bakşı, Çavuşça Yum'dur (İnan 1986: 74; Eliade 1999: 22).

Fal Eski Türkçe’de ırk kelimesiyle ifade edilmiştir. Kaşgarlı Mahmud, divanında ırk kelimesini “falcılık, kâhinlik ve bir kimsenin gönlündekini bilmek” şeklinde açıklanmıştır (Kaşgarlı Mahmud 1986: 42). Eski Uygur Türkçesinin yazılı kaynaklarında “ırk” kelimesi falcı anlamına gelmektedir (Orkun, 1986: 280). Bu kelime Anadolu’nun birçok yerinde kader, talih ve fal anlamında kullanılmıştır. Nitekim “İrkim açıldı- talihim açıldı” demektir. Besim Atalay “Kam ırkladı: şaman kâhinlik etti” cümlesini açıklarken şu notu ilave etmiştir. Batı Anadolu’da ve halen Kütahya vilayetinin bazı yerlerinde “ırka bakmak”, “fala bakmak” anlamındadır (Kaşgarlı Mahmud 1986: 443; İnan 1986: 151). Oğuz destanında da zikredilen Oğuz Han ve onun en yaşlı oğlu Kün Han’ın danışmanı, bilge ve filozof İrkıl Hoca (İrkıl Ata veya İrkıl Koca)’nın adı (Togan 1982: 49-52; Boratav 2012: 80) kâhin ve falcı anlamında ifade edilmiştir. Burada İrkıl adının ırkla yani falla ilgili olduğu düşünüldüğünde, Türk kültüründe falın çok eskilere kadar gittiği söylenebilir. Yakut Türklerinde ilk şamanın adı Argıl idi. Bu isimde İrkıl veya Arkıl Hoca’yı hatırlatmaktadır (İnan 1987: 196-197). Şamanistlerde fal anlamına gelen yaygın kelime “tölge” dir. Kıpçaklar dahi fala tölge derler. Manas destanında kahraman Manas’ın arkadaşlarından biri tölgeci (tölgöçü) Kara Tölek’dir (İnan 1985: 68; Gülensoy 2002: 259). Kırgızlarda fal kelimesini ifade eden “keret” kelimesi de vardır ki, bu kelime başka Türk lehçelerinde tespit edilememiştir (İnan 1986: 151) Karaçay- Malkar Türkçesinde “kötü alamet, batıl itikat, batıl inanç” anlamına gelen “ırıs” kelimesi de eski Türkçe’deki ırk kelimesiyle ilişkilidir (Tavkul 2007: 182).

Araplar, falı eski Yunan ilimlerinden sayarak ilmü’l- ketf (kürek kemiği bilgisi) adıyla bir bilim dalı olarak kabul ederek bu konuda risaleler yazmışlardır (İnan 1986: 152). Nitekim böyle bir risale Bosna –Hersek Gazi Hüsrev – Begova Kütüphanesi (Sarayevo)’nde Türkçe Elyazmaları Bölümünde yer almaktadır (Kültürel, Koç 2011: 131-148). İslâm dünyasında bu fal çeşidi kıtfe/kitfe adıyla da bilinmektedir. Bu fal içinde koyun kürek kemiği kullanılır. Kemiğin üzerindeki kırmızı hat kan döküleceğine, sarı çizgi hastalığa, yeşil bolluk ve ucuzluğa, siyah ise darlık ve yoksulluğa işaret sayılmıştır (Duvarcı 1993: 20). Bir kürek kemiği

fal kitabı olan Risale-i İlmi Ketf adlı metinde de, etinden sıyrılmış kanlı kürek kemiğinin (tercihen dişi koyun) üzerindeki şekiller, çizgiler, lekeler, renkler (ak, kara ve kıvıl) ve beneklerden geleceğe dair tahminler yapılmıştır (Kültürel – Koç 2011:135 -1140, 145–148). Buna benzer anlamlandırmalara, Türk toplulukları arasında var olan başka geleneklerde de sıkça rastlanmaktadır. Misal, Türklerin büyük hükümdarlarının belirli bir günü vardır ki, bu gün kendisi için büyük bir ateş yakılır. Bu ateşe kurban sunulur ve dualar okunur. Bu ateşin üzerinde yükselen alev yeşilimsi renkte olursa bereketli yağmur ve iyi mahsul, beyaz renkli alev olursa kıtlık, kırmızı renkli alev olursa savaş, sarı renkli alev hastalık ve salgın, siyah renkli alev hükümdarın ölümü ya da yolculuğu demektir (İnan 1987: 489).

Kürek Kemiği Falı

Kuşkusuz fal olayı, özü bakımından, Şamanizm'in temelinde yer alan manevi gerçeklikleri açığa çıkarma ya da onlarla teması kolaylaştırmaya yarayan bir tekniktir. Şamanist ve Müslüman Türklerde en meşhur fal, "kürek kemiği" ve "aşık kemiği" falıdır. Her iki fal çeşidinde de, hayvanın kemiği burada da, sürekli yeniden doğuş halindeki "tümel hayatı" simgeler ve dolayısıyla – sanal olarak da olsa – bu "hayatın" geçmişine ve geleceğine ait her şeyi içine alır. Kan gibi, kemikler de kutsal içerir. Bununla birlikte, bu kutsal gücün tam tersine bir etki gösterdiği de görülmektedir. İskeletten hareketle insan veya hayvan yeniden canlanabilir. Kemik yapısı canlının ta kendisidir ve aynı zamanda da canlıyı geçmişe ve geleceğe bağlayan, kendisine atalardan miras kalan ve kendisinden sonraki kuşaklara bıraktığı her şeydir (Roux 1999: 127). İskeletten hareketle hayata dönme teması bilinen bir olgudur. Bu olguyu Şamanizm sistemi içerisinde ortaya koyan Mircea Eliade'dir. Eliade'nin tespitine göre, ruh kemiklerde bulunmaktadır ve dolayısıyla insanların kemiklerinden hareketle yeniden doğuşu umulabilir (Eliade 1999: 188 – 190).

Avlanan ya da evcilleştirilen hayvanın ölünce kemiklerinden hareketle tekrar doğabilmesi, Sibiryada dışında başka yerlerde de rastlanan bir inanış olmuştur. Bu sebeple kemik gerek dinsel geleneğin içinde gerekse masallar şeklinde daha gelişmiş kültürler-

de korunmuştur. Bir Gagauz söylencesi, Âdem'in oğullarına eş bulmak için nasıl çeşitli hayvanların kemiklerini toplayıp, bunları canlandırması için Tanrı'ya dua ettiğini anlatır (Eliade 1999: 191-192; Hoppal 2010: 43). Bu konuda, Kalmuk, Kırgız, Kazak ve Moğollarda çok yaygın olan koç veya koyun kürek kemiği, ya da Koryaklarda fok kürek kemiği ile fal bakma âdetleri zikredilebilir (Eliade 1999: 195; Roux 2005: 154-157). Ancak kürek kemiği falı yalnızca Türk topluluklarında değil, Japon ve Çinlilerde de görülen bir gelenektir. Çinlilerde fala bakma yaygındı ve hiçbir işe fal bakmadan başlamazlardı. Fal bakmada "Chi" isimli bir bitki ile "pou" isimli kaplumbağa kabuğu çok fazla kullanılırdı. Kaplumbağa kabuğu ateşe atılarak yakılırdı. Bu sırada kaplumbağanın üzerinde birtakım yarıklar meydana gelirdi. Bu yarıklara bakılarak hükümler çıkarılırdı (Günaltay 2006: 275).

Tarih boyunca çeşitli ülkelere yerleşip devletler kuran ve pek çok yabancı kavimle iç içe, yan yana yaşayan ve farklı kültürlerle temasları sonucu değişik dinlerin etkisi altında kalan Türklerin inanç sisteminde animizm baskındı. Zira eski Türklerin dini inançlarından olan "tabiat kuvvetlerine inanma" da animizmin esasları hâkimdi. Bu bakımdan animizm, Türklerin maneviyatını kuvvetli bir şekilde etkileyerek geleneklerinde derin izler bıraktı. İşte bu geleneklerden biri de kürek ve aşık kemiği falıdır.

Türk topluluklarında kürek kemiği falı çok yaygındı³. Kazaklar fala bakmak için özellikle keçi veya tekenin kürek kemiğini tercih ederlerdi. Kemik önce ateşe atılır ve bir müddet ateşte kaldıktan sonra çıkarılırdı. Böylece ateşten çıkarılan kürek kemiği üzerinde oluşan çizgilere göre, falcı çeşitli yorumlar yapardı. Kemik üzerindeki kesiksiz düz çizgi yolun açık olduğunu, eğri büğrü çizgi ve delikler ise yolun kapalı olduğuna işaret ederdi (Tavkul 2007: 186). Kazaklar bu şekilde, kaybolan bir atın gittiği yolu, bir hırsı-

3 Türklerde kürek kemiğini yakıp onda meydana gelen çizgilere göre geleceği haber verenlere "yağrıcı", koyun tezekleriyle fal açanlara "kumalakçı", muhtelif şeylerden manalar çıkaran falcılara "ırımçı" (İnan 1986: 151, 152), Moğollarda ise kürek kemiği yolu ile fal bakanlara "dallacı" denilmekteydi (Roux 2005: 77).

zın takibi için gereken ipucunu veya kaybolan bir şeyin aranmasını, kürek kemiğine bakılarak kolaylıkla tespit edilebilirlerdi. Bu şekilde, Kazaklarda fala bakmakta kullanılan kemik derhal köpeklerle atılmaz, yoksa eve huzursuzluk getirirdi. Ancak belirli dualar okunduktan sonra parçalanmak suretiyle köpeklere atılırdı. Aksi takdirde eve uğursuzluk geleceğinden korkulurdu. Arkası kapıya dönerek oturan falcı, gelecek hakkındaki tahminleri tamamladıktan sonra kemiği arkasına doğru fırlatır; eğer kemik kapının yukarısına isabet ederse bütün söylediklerinin gerçekleşeceğine inanılırdı (Radloff 1994: 256 – 257). Kazaklar, kürek kemiği falının çok doğru ve isabetli sonuçlarının olduğuna inanırlardı⁴.

Kırgızlarda da geleceği önceden öğrenme ve değiştirme ihtiyacından doğan kürek kemiği falı çok yaygındı. Kırgızlar, dikkatlice eti temizlenen bir koyun kürek kemiğini ateşin üzerine yerleştirmekle işe başlarılardı. Ateşin üzerinde yavaş yavaş yanarak dağılan ve kemiğin üzerinde oluşan çatlaklar, renk ve bundan ayrılan küçük parçacıklar iyi veya kötü talihi ya da bir seferde olabilecek çeşitli kazaları haber verirdi (Schuyler 2007: 365). Nitekim meşhur Kırgız destanı Manas'ta da Manas'ın yanında kürek kemiği falına bakan bir falcı bulunduğu belirtilmektedir. Kırgızlar kürek kemiği falcılarına "coorunçu" adını verirlerdi. Manas destanındaki bu falcının adı Coorunçu Kara Badiş idi (Yıldız 1995: 398).

4 Nitekim Kazak folklorundaki bir hikâyeye göre, "Moğollarla Kazaklar arasında çıkan bir savaşta Kazaklar yenilirler. Fakat her iki tarafta da usta cavrınşınlar vardır. Kürek kemiğine bakan Kazak cavrınşısı Moğol atlılarının hala takip etmekte olduklarını, hiç durmadan yol almaları gerektiğini bildirir. Aynı anda Moğol cavrınşısı da Kazakların yola devam ettiklerini ve onlara yetişeceklerini söyler. Moğolların komutanına bütün atlıların eyerlerini ters çevirmelerini emretmesini söyler. Moğollar atlarının eyerlerini ters çevirerek Kazakları takibe devam ederler. Bir ara Kazaklar Cavrınşından Moğolların peşlerinden gelip gelmediklerine bakmasını isterler. Cavrınşı kürek kemiğine bakarak Moğolların artık geri döndüklerini söyler. Kazaklar düşmanın takipten vaz geçtiğini sanarak mola verirler. Mola sırasında cavrınşından tekrar fala bakmasını isterler. Cavrınşı kürek kemiğini ateşe koyup der ki: "cav car astna catganday, catagalıp atganday!" (Düşman yar dibine iniyor, nerdeyse ateş etmek ezere!). Böyle söyler söylemez Moğollar Kazakların yanbaşında biterler.

Nitekim Manas Destanı'nda Nogaylı bir alp olan Colay Han (İnan 1987: 132) bir akın yapmak için hazırlanırken "Tanrı ile konuşan" Targıl Taz denilen kâhinine kürek kemiği falı baktırıyor. Manas Destanı'nda geçen:

" Targıl Taz dalını açtıktan sonra

Dalina baktıktan sonra,

Targıl Taz durup söyler:

Kâfirin hanı Ulu Coloy,

Ben korkuyorum dalından

Bu kemiğin içinde

Kazanbak gibi zavallı baş

Han önünde dizildi

Tolga gibi zavallı baş

Tuğ önünde dizildi

Bu sefer atlanma

Ata uğursuz ay imiş

Ere hayırsız yıl imiş " (İnan 1987:149-150; Tavkul 2007: 186-187; Yıldız 1995: 397; Gülensoy 2002: 212-213) mısralardan da anlaşılmaktadır. Bu örnekte olduğu gibi, Targıl Taz, kürek kemiğinin çizgilerine bakarak, bu seferin başarısız olacağını, çok kişinin öleceğini söylemektedir. Pallas da, Müslüman Kalmuk ve Kırgızlar arasında "koyun kürek kemiklerinden geleceği okuma" gücünün olduğunu belirtmiştir (Pallas 1788: 619-620).

Kırım ve Noğaylar Tatarları ile Başkurtlar arasında da kürek kemiği falı yaygındı. XIX. yüzyıl başlarında Kırım'da seyahat eden papaz Minas Meditsi "Nogay falcılarının kuzu kürek kemiğindeki çizgi ve noktalara bakıp gelecekte haber verdiklerini, fal sahibine bir yıl içinde gelecekte iyi ve kötü günleri bildirdiklerini" kaydetmektedir. (İnan 1986: 154; Çay 1990: 64). Nogay hikâye ve destanlarında da kürek kemiği falından çok bahsedilir. Edige ile Toktamış Han destanına göre, Toktamış Han Edige'nin oğlu kör

Adil'den kaçarken bir çobana kürek kemiği falı baktırmıştır (İnan 1986: 154).

Kürek kemiği falı Kafkasya toplumu arasında da geniş bir yer tutardı. Karaçay- Malkar Türkleri savaşa gitmeden ya da yağmacılık seferine çıkmadan önce mutlaka kürek kemiği falına bakarlardı. Yolların açık mı kapalı mı olduğunu, yolun sonunda ölüm olup olmadığını kürek kemiği falına göre yorumlardı. Avcılarda ava gitmeden önce kürek kemiği falına bakarak avın kendileri için bereketli geçip geçmeyeceğine karar verirlerdi (Tavkul 2003:188-189).

Hayvanların kürek kemiğinden geleceği okumak Moğol tarihi ile ilgili belgelerde de yer almıştır. Avrupalı seyyah Rubruck'un verdiği bilgilere göre Mengü (Möngke) Han bir işe girişmeden önce kürek kemiği falına bakardı⁵. Bu fal, Timurlularda da vardı. İbn Arabşah'a göre, "Timur'un askerleri arasında gelecek hakkında kehanette bulunan falcılar vardı. Falcılar koyunların kürek kemiğine bakarak gelecekte gerçekleşecek mutlu ya da mutsuz olayları tespit ediyorlardı ve kehanetlerinde hiç yanılmıyorlardı" (İbn

5 Rubruck, Möngke'nin huzurunda iken uzun uzun anlattığı, "Tam biz içeri girdiğimiz sırada, kömür karası gibi yanmış koyun kürek kemikleri taşıyan bir hizmetçiyle karşılaştık. Bunun ne anlama gelebileceğini bir türlü kestirememiştim. Sonradan bunu öğrenmek istediğimde, anladım ki Möngke, bu kemiklere sormadan dünyada hiçbir işe girişmezmiş. Bu nedenle bu kemiklere sorulmadan, yurduna girmesi için kimseye izin vermezmiş. Bu soruşturma aşağıdaki gibi cerayan eder: Bir şeyler yapmayı amaç edindi mi, üç tane yanmamış kemik getirir. Onları elinde sıkıca tuttukça, amaçladığı şeyi yapıp yapmamayı düşünür. Sonra kemikleri yakmak üzere hizmetçiye verir. Yurdunun yanında bu kemiklerin yanması için iki küçük yurt daha vardır. Bunlar bütün hizmetkârları tarafından günlük olarak büyük bir dikkatle kontrol edilir. Az kömürleşirler geri getirilirler. Kendisi bizzat kemiklerin ateşin ısıyla bir süre sonra gerçekten mi yarılmış olduklarını kontrol eder. Böyle ise ona teşebbüsün yolu açıktır Eğer kemikler enine patlamış ve yuvarlak kıymırlar halinde parçalanmışlarsa hiçbir şeye teşebbüs etmez. Yüksek ısıda kemikler kendiliğinden parçalanır veya en azından üzerini örten tabaka parçalanır. Eğer üç kemikten sadece bir tanesi bile doğrudan yarılsa Han planını tatbik eder " anlatımından anlaşılmaktadır. Wilhelm Von Rubruk, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat 1253 – 1255*, Çev. Engin Ayan, İstanbul 2001, s. 94 ; Ayrıca baz, A. İnan, a. g. e., s. 153; Sergey İvanoviç Rudenko, *Başkurtlar*, Çev. Roza – İklil Kurban, Konya 2001, s. 377 – 378.

Arabşah 2012: 454) demektedir. Ancak Timurlularda ki, bu eski geleneğin uygulanış biçimi hakkında fazla bilgi edinilmemektedir.

Kürek kemiği falı en açık ve kuvvetli bir şekilde Avrupa Hunlarında görülmekteydi. Nitekim Hun- Roma ittifakı sonunda, Aetius'dan emir alan ünlü Pagan komutan Litorius, Hunların da desteğini alarak Batı Gotlarını Toulous'a (Batı Gotlarının başkenti) kadar kovaladı. Litorius, Toulous surları önünde Hunların tanrılarına kurban kesmelerine izin verdi ve Hun kâhinler ile görüşmeyi kabul etti. Hun kâhinler, kürek kemiği ritüeli ile önemli olayların sonuçlarını tahmin ediyorlardı. Bu ritüelde, kurban hayvanının kürek kemiği dikkatle temizlendikten sonra ateşe atılmaktaydı. Burada Hun Kâhinleri, ateşin kemikte yol açtığı çatırtı ve yarık şekillerine bakarak yorumlamalarda bulunuyorlardı. Zira bu kehanet yöntemi Romalılar ve Hun hâkimiyeti altındaki Gotlar tarafından uygulanmamaktaydı. Bu fal, Orta Asya Türklerinden kalma eski bir dini ritüeldi (Kelly 2011: 115).

Türklerin geleneklerinden olan bu ritüelin gösterilmesi hem Litorius'un ordusundaki Romalılar, hem de kent surlarının mazgallarından aşağıya bakan Hıristiyan Gotlar için olağanüstü bir sahneydi. Litorius bu ritüeli onaylayıp Hun kâhinlerine güvenererek Toulouse'a saldırmaya ve Gotları ezmeye karar verdi. Her iki taraf arasındaki savaş bir müddet dengede devam etti. Ancak Burgonların kaderini Gotların da paylaşacağı düşünülürken, şans yüzlerine güldü ve Litorius Gotlar tarafından ele geçirildi. Böylece savaşın gidişatı değişti ve Hunlar yerlerinden sökülüp atıldı ve birkaç gün sonra da Litorius idam edildi (Kelly 2011: 113-115). Attila'da siyasi ve askeri yaşamında falcılara çok önem vermektedir. Zira büyük kağanların tümü böyle idi. Rubruck, XIII. yüzyılda Moğol kağanlarının falcıların ve şamanların dediklerini harfiyen yerine getirdiklerini kayıt etmekte ve kağanların din adamlarının kesin denetiminde olduklarını kaydetmektedir. Attila'nın da çevresi din adamlarıyla kuşatılmıştı. Onlar da - Altay Türkleri gibidin adamlarına "kam" demektedirler ve din adamları da büyü

ve Şamanlıkla uğraşmaktaydılar⁶. Attila falcılara sormadan tek bir işe bile girişmiyordu. Bir keresinde falcılar onun hanedanının tehlikeye gireceğini, ama en küçük oğlu İrnek'in tekrar parlak günlere döneceğini söylemişlerdi. Bu andan itibaren İrnek, Attila'nın gözünün nuru olmuştu. Oysa tahtın varisi büyük oğlu Ellak'tı ve Attila'nın bu davranışı Hun imparatorluğuna büyük zarar verdi. Şehzade Ellak yeterli itibar ve özgüvene hiçbir zaman sahip olmadığı için, babasının ölümünden sonra ülke kaos ve kargaşa dönemine girdi, birbiri ardına isyan eden halkların yarattığı tehlike, sonunda imparatorluğun dağılmasına neden oldu (Nemeth 2002: 899; Kelly 2011: 115).

Yine Attila, Troyes yakınında buluna Mauriacum'da, Roma imparatoru Aetius'la savaşa girmeden önce (452) zihni pek rahat olmadığından kehanete başvurdu. Türk milletin geleneklerine göre, büyük bir savaşın sonucunun ne olduğunu anlamak için hükümdara üç koyun kemiği sunulurdu. Hükümdar dikkatlice bu kemikleri inceleyerek girişeceği işi dikkatle düşünürdü. Sonra bu kemikleri yakmak üzere rahiplere verirdi. Kemikler ateşte yakıldıktan sonra, kâhinler girişilecek bir savaşın başarılı veya başarısız olacağını, ateşte kırılmış ve çatlamış bulunan kemiklerin istikametine bakarak anlardı.

Anlaşıldığı kadarıyla aynı kehanete başvuran Attila'ya, kâhinler bu savaşı kaybedeceğini haber vermişlerdir. Bu kehanetin etkisi altında kalan Attila, hücumu geçecek yerde, ilk önce kendi hayatını güven altına almayı düşünerek pasif davranmıştır (Deguignes 1923: 174 –17; Nemeth 1996: 82). Yine bu yüzden de Roma'nın fethinden vazgeçmiştir. Zira rahipler ona, Roma'yı fethettikten sonra Batı Got kralı Alarik'in öldüğünü hatırlatmışlar ve Attila ruhen bir kez daha sarsılmıştır (Nemeth 2002: 899; Başstav 2002: 862).

Öyle anlaşılmaktadır ki, kürek kemiği falı ile ilgili verilen bu örneklerde etkin olan ve kutsalı içeren güç hayvanın kemiğidir. Burada hayvanın kemiğinin kutsal olmasının ve dolayısıyla varlık

6 Attila'nın bir kayınpederinin ismi Eş kam (şerik şaman), diğer bir Hun'un adı da Ata kam idi (Rasonyi 2002: 361 – 362).

içermesinin asıl nedeni, bu kutsalın tezahürü oluşturması veya mana içermesi; ya da bir mitsel ayini anımsatmasıdır. Dolayısıyla Eliade'nin belirttiği gibi asıl gerçeklik kutsal olandır. Çünkü biz-zat varoluşta kutsalın bir tezahürüdür (Eliade 1974: 18, 25). Bu bakımdan, Eski Türklerde baskın olan animizm sistemine göre, hayvan kemiğinin kutsallaştırılmasının bir tezahürü olarak kürek kemiği veya aşık kemiği falı ortaya çıkmıştır. Sonunda da bütün Türk toplulukları arasında yaygınlaşarak tekrarlandığı ölçüde geçerlilik kazanmıştır Zira her ritüelin bir ilahi modeli ve arketipi vardır. Bu olguya kürek kemiği ile ilgili verdiğimiz örnekler yeteri kadar uymaktadır.

Aşık Kemiği Falı

Kürek kemiği falı kadar önemli olan aşık kemiği falı da araştırmacıların dikkatini çekmemiş ve yeteri kadar incelenmemiştir. Oysa benzer temaları ele alan her iki fal çeşidi de birbirleriyle sıkı sıkıya bağlıdır. Bunu kanıtlayan yalnızca etnografların çok sık tekrarlanan iddiaları değil, arkeolojik ve tarihi kaynaklarda yer alan bilgilerdir. Bu konuda doğrudan bilgi verebilecek tarihi metinler de mevcuttur.

Türkler uzun zaman hayvancılıkla uğraşmışlar ve bu işin bütün inceliklerini öğrenmişlerdir. Kaderleri hayvanlarıyla öylesine bütünleşmiştir ki, günlük hayatlarında hayvanların her türlü ürünlerinden yararlanmayı bilmişlerdir. Bu ürünlerden biri de koyun ve keçi gibi hayvanların arka ayaklarının diz kısımlarından çıkarılan aşık kemiğidir. Türkler, tarihin ilk devirlerden beri, aşık kemiği ile hem oyun oynamışlar, hem de fala bakmışlardır.

Aşık insan ve hayvanın topuk mafsalı ve kemiği demek olup Arapçası ka'b ve Farsçası bûcul'dur Kelime Kaşgarlı'da dar hece ile yani aşuk şeklinde geçmekte ve Arapça el-ka'b kelimesi ile karşılanmaktadır (Kaşgarlı, I, 1986: 66; Sümer 1992: 41). Aynı eserde görülen aşukla- fiili birine topuğu ile vurmak manasına gelmektedir (Kaşgarlı, I, 1986: 305). Kaşgarlı aşığın karın, yani oyunda en çukur tarafına çık, sırt yani yumru tarafına bök (pök) dendiğini de kaydetmektedir (Kaşgarlı, III, 1986: 130). Şimdi de bütün Türk lehçelerinde Çik kullanılmaktadır. Bök (pök)'e gelince, bu kelime

XV. Yüzyılda yazılmış olan Ak Koyunlular tarihinde p.ke şeklinde geçmektedir (Abû Bakr-i Tihrani, I, 1993: 62). Anadolu'da zamanımızda bök'e genellikle tök denilmektedir (Sümer 1992: 41).

Aşık kemiğinin dört yanının ayrı ayrı adları vardır. Aşık kemiğinin büyüğüne "saka", küçüğüne "honek" denir. Türkiye'de ve Türkçe konuşan ölkelerde aşık kemiğinin üst çukur tarafına yaygın olarak "alçı" (kazak, say, mire, bal), altına "tokan" (kıt, sığa, çek, tala), yan çukuruna "iğ", diğer yanına da " tüğ " denir (Gökyay 1973: cccxcv – cccxcvi; Sümer 1992: 41). Aşığın dik durması Anadolu'nun batıya doğru olan yörelerinde "oma durdu", doğuya doğru olan yörelerinde de genellikle "omba durdu" kelimeleriyle ifade edilmektedir. Kazak ve Kırgızlarda ise "omaka" ve "domba" kelimeleri kullanılır. Bütün bu sözcüklerin omba'dan geldiği açıktır. Aşık oyuklu kısımda yani ince tarafında durursa "ikine oma durdu", düz kısmında yani kalın tarafında durursa "töküne oma durdu" denilir. Aşığın uçlarındaki çıkıntılara da "dimik" adı verilir⁷. Kendisi ile diğer aşıklara vurulan baş aşık genellikle "enek" veya "eneke" adını taşır. Eneke, Orta ve Doğu Anadolu'nun bazı yerlerinde "saka", "şaka" ve "saha" denildiği de bilinmektedir. Bütün aşık oyunları enek ile oynanır (Sümer 1992: 42; Özulu 1973: 73).

7 Kayseri ve yöresinde aşık kemiğinin çukur yüzüne "cik", onun arkasına "tök", başparmakla tutulan düz tarafa "sığa", şahadet parmakla tutulan tarafa da "kaleli" denir. Bu sayılan yüzlerden, aşık yere bıraktıldığında hangisi öste gelirse, aşık o ismi alır. Bu yüzlerin dışında bir duruşa aşık "oma durdu" denir Aşığın sivri uçlarına "dımık" denir (Özlü 1973: 73; Gerçel 2003: 557-558). Kars'taki aşık terimleri daha zengindir. Aşığın şişkin yüzü "bök", çukur yüzü " ik ", dik dursa, kabarık olan yüzü "tohan", bunun çukur olan karşı yüzü "alçı", türpü şeklinde düzeltilmiş aşık "let" ya da "kesik", iri aşık "eneke", cik yerine kurşun ya da kara sakız doldurulmuş yedek eneke "gomuz aşığı", kırmızı aşık "gızar", mavi aşık "göyüs", yumak aşık "pistikli", delik aşık "gotur", toprakta uzun süre kalmış aşık "ürük", kuzu aşığı "give", çizgileri belirgin uzunca aşık "imel", eti kemikten ayrılmamış "etli", bir başı kırık aşık "gollo" veya "golle", tel sarılmış aşık "telli", cik yüzü kara sakızlı "gırrı/ kırılı", cik yüzüne kurşun doldurulmuş aşık "gulleli", topraktan beneklenmiş aşık "illi", köpek dışkisından çıkmış aşık "it yemiş", sağ ayaktan aşık "sağ", sol ayaktan çıkan aşık "sol", köpek aşığı "it aşığı", kurt aşığı "kurt aşığı" denir. Kütahya'da boyalı güzel aşık "sultat", büyük sığır aşığı "doma" tır (And 1974: 263).

Kazak Türklerinde aşık kemiğinin büyüğü “saka” veya “topaj”, küçüğü de “şükimayt” olarak adlandırılır. Aşığın yan yattı durumdaki tümsek tarafına “büge”, bügenin karşısındaki çukur tarafına “şige”, aşığın dik duruşundaki ortası çukur tarafına “alşı”, alşının karşısına “tayke” , uzunlamasına çatalımsı tarafının aşığıya gelmesi haline “ongka”, ongkanın karşısına “şongka” denir. Ongka ve şongka durumlarına pek nadir rastlanır ve uğursuzluğuna inanılır. Aşığın alçı tarafındaki burun kısmı sağa dönük ise “ongkay”, sola dönük ise “solakay” denir ki, solakay aşık pek uğurlu sayılmaz. Ayrıca aşığın alşı tarafı Kan (Han), büge tarafı Sofu, tayke tarafı Taz (dazlak) ve şige tarafı Kadın olarak adlandırılır (Altay 1984: 48- 49).

Anadolu’da aşıkla ilgili isimlendirmeler ilk defa olarak Ebû Bekr-i Tihrani’nin XV. yüzyılın ikinci yarısının ortalarında yazdığı Kitâb-ı Diyârbekriyye adlı eserinde görülmektedir. Bunlar pökke (tök) çikke (çik), alçu (alçı), dohan (tokan) ve onba’dır (Tihrani 1993: 61- 62). Aynı şekilde Safevî devri tarihçilerinden Hasan- ı Rumlu’nun (Ö. 1577) kaleme aldığı Ahsenü’t Tevarih adlı eserinde de aşıkla ilgili “çeke, beke, alçu, duhan ve omba”⁸ isimlendirmeler yer alır (Hasan-ı Rumlu 2006: 49). Bunlara Sivas ve Kayseri yöresinde kullanılan eneke sözü de ilave edilebilir.

İşte tanımlamaya çalıştığımız ve dört değişik yüzeye sahip olan aşık kemiği ile fal bakma adeti de hayvancılığın getirdiği dikkat çekici bir tekniktir. Bu teknik, aşık kemiğinin davulun üzerine atılması ve aldığı şekle göre geleceğin yorumlanması temeline dayanmaktaydı (Korkmaz 2003: 26). Burada önemli olan aşık kemiği ise de, davul da o denli önemli bir yere sahiptir⁹. Çünkü Şamanizm inancına göre, kemiklerde bulunan koruyucu ruhlar davulla çağrılır (Radloff 1994: 35-41; İnan 1976: 51-52) ve aynı zamanda Şaman dünyayı gezerken ona davul taşıt görevi görürdü (Eliade

8 Bu kelimelerden Çeke aşığın çukur kısmı, beke- bök veya tök aşığın yumru tarafı, alçu aşığın üst yumru tarafı, duhan ise aşığın üst tarafının mukabili olan düz tarafını ifade eder.

9 Türklerde davula Türkçe “kobürge”, “kübürüg” veya bazende “tuğ”denmekteydi (Esin 1978: 98).

1999: 199 -205; Eliade 2003: 24; İnan 1976: 93-95). Dolayısıyla bu iki aletin birbiriyle sıkı sıkıya bağlı önemli işlevleri vardır. İnsan eliyle yapılmış olsalar dahi içlerinde çok özel bir töz, bir varlık, bir ruh taşırlar. Bu da yaşamlarını ve hareket etmelerini sağlardı (Campbell 1995: 87, 256; Roux 1996: 22). Nitekim Altın Ordu ülkesinden İstanbul'a gelen misafirler kütü bir muamele ile karşılaşmasınlar diye davulla gezdirilirdi (İbn Battûta 2014: 336).

Bu anlamda Orta Asya Türk topluluklarının dünya görüşünde de animizm ile tabiat güçleri kültü baskındı. Kendilerini yöneten ruhların gizli olduğu bir olguyu yüce sayan animizm inancın da, daha önceki tecrübelerin temelinde, insanın amacını mümkün kılan belirti ya da işler tahmin edebilmekteydi. Aşık kemiği falı da bu anlayışın bir tezahürü idi. Bildiğimiz kadarıyla, Orta Asya Türkleri arasında çok eskiden beri tesadüf edilen aşık kemiği ile fal bakma adetinin, nasıl başlayıp ne gibi sebep ve etkiler altında geliştiğini ve nasıl uygulandığını tasvir eden kaynaklar tespit etmek mümkün değildir. Bununla birlikte bütün Orta Asya Türk kavimlerinde kemiğin birinci derecede önemli yer tutması (Ögel 1984: 253) ve çok eski zamanlardan beri aşık oyununun da Türk toplulukları arasında var olması keyfiyeti (Schuyler 2007: 125; Ögel 1988: 166; Roux 1994: 71) aşık kemiği falının da eski devirlerde başlamış olduğunu akla getirmektedir¹⁰. Nitekim Orta Asya, Sibirya (Sümer 1992: 43) ve Volga boylarında yapılan arkeolojik kazılarda, bol miktarda aşık kemiğine rastlanması (Ögel 1984: 253) bu düşüncemizi kuvvetlendirmektedir. Çin kaynakları da, Orta ve Batı Asya Türk toplulukları arasında fal bakma geleneğinin varlığını doğrulamaktadır (Eberhard 1942: 129, 133; Orkun 1946: 142). Bu durumda, Kaşgarlı Mahmud'da bulunan "Kam ırkladı: şaman kâhinlik etti (Kaşgarlı Mahmud 1986: 443)" kaydı, on birinci yüzyılda fal bakmanın ve dolayısıyla aşık falının var olabileceğini de hatıra getirmektedir. Divandaki kayıtlardan on birinci yüzyılda aşık'a aşuk denildiği kaydedilmektedir.

10 Herodotos, aşık oyununu Lidyalıların keşfettiğini ve kıtlıkta olan Lidyalıların bu oyunu açıklarını bastırmak, yiyecek peşinde koşmayı unutmak için iki günde bir oynadıklarını anlatır (Herodotos 1973: 43).

Türklerin yayılma alanlarının öbür ucundaki Orta Asya bozkırlarında yaşayan Moğollar, aşık kemiğinin sihirli gücünü bilmekteydiler. Bunu doğrulayan en kuvvetli bir kanıt olarak, Moğol hükümdarı Cengiz Han'ın hayat hikâyesinden örnek verilebilir. Temucin ile Camuha kendilerini “yeminli kardeş” ilan ederken, aralarında karaca bacağından elde edilmiş aşık kemiğini değiş tokuş etmeleri (Temir 1986: 52/116; Roux 1994: 70) ve Cengiz Han'ın dünyaya gelirken sağ elinde saka (aşık kemiği) büyüklüğünde pıhtılaşmış bir kan tutması keyfiyeti (Temir 1986: 19/59; İnan 1976: 146) buna iyi bir örnektir. Bu durum daha sonraları doğal olarak gücün simgesi olarak nitelendirilmiştir (Man 2004: 87). Bu motif Manas Destanı'nda da çok geçer. Manas'ın kendisi de avucunda kan tutarak dünyaya gelmiştir (İnan 1976: 116). Yine Manas Destanı'nda bir Kaççora adlı kahramanın avucunda kan tutup doğduğu söylenmektedir (İnan 1976: 146).

Yakutlarda evlat edinme töreninde evlatlığa “aşıklı kemik verilmesi” de, kabileye alınan yabancı ile cedd-i âlâyı (soy kökü) barıştırma sembolüdür. Yakutlarda düşman kabileler barıştıkları zaman aşıklı kemik mübadelesiyle barışı teyit ederler. Büyük düğünlerde bu kemik yabancı misafirlere verilir (İnan 1976: 310-311).

Yine Oğuz menkıbelerinde zikredilen aşıklı kemik ve Kazak - Kırgızların “ müçe” lerinde “kalça” (canbas) dan sonra gelen “asıktı cilik” Türk topluluklarında ayrı bir öneme sahiptir. Kazak-Kırgızlardan biri bir çocuğu evlatlığa kabul ederek tören yaparken “asıktı cilik” kemiğini kendi eliyle çocuğun eline verir. Bu tören yapıldığı zaman “evlatlık” kendi evladı hukukuna malik olur Bu “asıktı cilik” (aşıklı ilik) töreni yapılmazsa evlatlık aile üyesi hukukuna sahip olmaz (İnan 1987: 253).

Kazaklar da aşık kemiğini fal olarak zar gibi atmaktadırlar. Aşık atıldığında alışı gelirse uğurlu sayılır. Fakat alışı düşmezse ikinci defa atılırdı. Bu sefer alışı düşerse fena sayılmaz. Üçüncü defada alışı düşerse ihtimal sayılır. Herhangi bir yorum yapılmaz. Bir de şahıs için aşık atılır. Şahıs için atılan aşık, alışı düşerse han, ikinci atışta tayke düşerse hanın dazlağı, üçüncü atışta şige düşerse dazlak hanın karısı imiş denir. Yalnız üç defasında da büge düşerse sofunun sofusunun sofusu imiş denir (Altay 1984: 49). Bu fal Orta

Asya Türklerinde o kadar yaygındı ki Kazak ve Kırgızlar gelecektekenden haber veren vasitalardan yoksun kalmamak için küçük bir çanta içinde daima aşık kemiğini yanlarında taşırlardı (Schuyler 2007: 366).

Kıpçak Türklerinden gelen ve Altın Orda Devleti'nin geniş bozkırlarında konar-göçer hayat süren Nogaylarda da aşık kemiği falı en açık bir şekilde varlığını devam ettirdi. Nogay folkloruna göre, Edige ve arkadaşları "alçı gelirse Alp Kabardın'ı takip edeceğiz" deyip aşığı davul üzerine atmışlar, aşığın alçı gelmesi üzerine de Kabardın'ı kovalamaya gitmişlerdi (İnan 1976: 156). Özbek hanlarından meşhur Muhammed Şibani (Şeybani) Han (ölümü 1511) Semerkant'ı Babür'ün elinden almak için harekete geçmeden önce: "Çek, düşse de Babırğa - Dağ düşse de Babırğa- Semerkant'ı ben alsam - Oma düşsün davulga!" sözlerini söyledikten sonra aşığı davulun üzerine attı (İnan 1976: 156-157).

Türk - Moğol kültüründen intikal eden aşık kemiği falı geleneğinin etkisini Anadolu'da, İlhanlılara ait bazı yerlerde ve Türk devlet geleneğinin var olduğu siyasi oluşumlarda da görmek mümkündür. Asya Hunlarında olduğu gibi (Eberhard 1986: 14-17), Türk hükümdarları da her savaşa girmeden önce aşık falına bakarak, alacakları kararları buna göre uygularlardı. Nitekim Alâeddin Eratna (Ertene)'nin Çobanlıların hâkimiyeti altına girmek istememesi ve Çobanlılara ait bazı kaleleri ele geçirmesi üzerine, Çobanlı Şeyh Hasan hazırlamış olduğu bir orduyu bizzat hükümdar ilan ettiği Süleyman Han komutasında Anadolu'ya gönderdi. Bu iki ordu 1343 yılında Sivas – Erzincan arasındaki Karanbük (Kerenbük/Gerenbük) mevkiinde karşılaştılar. Savaşın başında Eretna ordusu bozguna uğrayarak kaçmaya başladı. Süleyman Han'ın kuvvetleri de kaçan Eratna askerlerini takip ettiler. Bir an bozguna uğrayan Eratna ise, maiyet kuvvetleri ile bir tepenin arkasına kaçarak gizlenmiş idi. Eratna orada eline bir aşık alarak davlumbazın üzerine atmış, aşığın uma yani omba (onba)¹¹ gelmesi üzeri-

11 Türkiye'nin Erzincan ve Erzurum gibi birçok bölgesinde ve bazı Türk kavimlerinde aşığın dik durmasına "omba (onba)" deniliyor. Bkz. Abdulkadir İnan, *Tarih ve Bugün Şamanizm*, Ankara 1986, s. 157; Metin And, *Oyun ve*

ne savaşı kazanacağına inanmış idi. Gerçekten de Eratna, hücum edip bu savaşı kazandı (Yazıcızade Ali 2009: 910; Göde 1990: 34-40). Aslında burada Eratna, askerleri arasındaki güvensizlik hissi- ni aşık falı ile ortadan kaldırmakta ve büyüsel bir şekilde onlarda- ki mücadele azmini arttırmaktaydı.

Bu konuda çok önemli olan diğer bir tarihi kaydı da zikrelelim; 809 (1407) yılında Amid (Diyarbakır)- Ergani hâkimi Akkoyunlu Kara Yülük Osman Bey'in Mardin'i kuşatması üzerine, Mardin Artuklu hükümdarı Sultan İsa, Halep Türkmen Beyi Çekim'den yardım istedi. Bunun üzerine Çekim, Ak Koyunlu Kara Yülük Osman Bey'e karşı savaşmak üzere Harzem¹² denilen yere gele- rek konakladı. Çekim, Mardin Artuklu Emiri İsa'nın gelişinden sonra Kürdistan ve Diyarbakır emirlerinin toplandığı bir sırada atının üzerindeyken, aşık kemiğini göstererek "eğer, çik, tök, alçı ve tokan gelirse zafer zaten bizim, oma gelirse Osman Bey'in ola- caktır" deyip elindeki aşığı davulun (tabl) üzerine attı ve aşık oma (omba) geldi. O fala rağmen uymadı ve savaşa gitmekten vazgeç- medi (Abu Bakr-i Tihrani, I, 1993: 61-62; Abu Bakr-i Tihrani 2001: 51; Hasan- ı Rumlu 2006: 48-50). Gerçekten de Kara Yölük Osman Bey ile Diyarbakır önlerinde yapılan savaşta müttefik kuvvetler büyük bir bozguna uğradığı gibi, Emir Çekim ile Sultan İsa haya- tını kaybettiler (Woods 1976: 56).

Dede Korkut Hikayelerinde de aşık oyununun oynandığına göre¹³, Türk atlı- göçebe toplulukları arasında aşık kemiği ile fal bakma geleneğinin de çok yaygın olduğu ifade edilmektedir (Gökyay 1973: 395-396). Bütün atlı- göçebe Türk boylarında, şamanlar kur- banın kabul edilip edilmediğini de aşık kemiği vasıtasıyla anlar- lardı. Aşık kemiği havaya atılır "alça" düşerse, kurban kabul edil-

Büğü Türk Kültüründe Oyun Kavramı, İstanbul 1974, s. 262.

12 Harzem Mardin'e bağlı Kızıltepe'nin 8 km kuzey doğusunda, Mardin'in güney batısında, Zerkan suyu kıyısında bulunmakta olup şimdi bir köydür. Artuklu hükümdarları Harzem'de eskiden beri köşkler ve hayır müesseseleri yaptırmışlardır.

13 Dede Korkut Kitabı'nda aşık oyununun oynandığı, " Meğer sultanım, Dirse Hanun oğlançığı üç dahı ordu uşağı meydanda aşuk oynarlar-idi " şeklinde- ki kayıttan anlaşılmaktadır (Ergin 1964:6; Schmiede 2009: 24).

miş sayılırdı (İnan 1986: 103; Eröz 1990: 298).

Hükümdarların savaş öncesi ve savaş sırasında yaptıkları aşık kemiği ile fal bakma geleneği zamanımızda da muhtelif şekilleri ile Anadolu folklorunda da devam etmekteydi. Nitekim Ak Koyunluların yayladıkları Erzincan ve Erzurum yöresinde aşığın dik durmasına omba (onba) denilmektedir¹⁴. Omba'nın yörede söylenmesi, burada kurulan Türkmen devletleri halkı, yani Oğuzlar ile ilgili olsa gerek. Zira Anadolu'ya yerleşen Oğuzlar buraya beraberlerinde kendi geleneklerini getirdiler. Bu bakımdan, Anadolu'da aşık kemiğinin fal niyeti ile ilgili oynandığı oyunlar da vardır. Nitekim Kırşehir yöremizde bir kimsenin nasıl bir adam olduğu aşık atılarak öğrenilmeye çalışılır. Yine Gaziantep'te oynanan "Aşık Filan Ne Kişi" ve Gemerek'te sofrada oynanan "Söyleşmeli Aşık Oyunu" da böyledir (And 1974: 263-264). Bu bakımdan, Anadolu'da belli bir dönemden sonra, hayvanın aşık kemiğinden geleceği okuma tekniği, hayvanın kürek kemiğinden geleceği haber verme tekniğinden daha ağırlıklı olarak uygulama alanı bulmuştur.

Sonuç

Türk milletinin yurt tuttuğu muhtelif topraklarda, Animist Dünya görüşünün yansımaları olan kürek kemiği ve aşık kemiği falı ön plana çıkmıştır. Her iki falın izlerine her yerde ve devirde rastlanmaktadır. Türkler, İslamiyet'i kabul etmekle beraber, çok eski devrin hatırası olan kürek kemiği ve aşık kemiği falına, dini, siyasi ve günlük hayatlarında yer vermişlerdir. Nitekim son yıllara kadar Anadolu ve muhtelif Türk coğrafyalarda sürdürülen kürek kemiği ve aşık kemiği falı uygulamaları bunu kanıtlar mahiyetindedir. Bununla birlikte, bugünkü Türk toplumunun kültürel yapısında meydana gelen hızlı değişim ve gelişme, bu tür uygulanmakta olan ritüellerin, geri dönülmez bir biçimde kaybolup gitmesine sebep olmaktadır.

14 Aşığın dört yüzünden başka iki de tepesi vardır ki, Gaziantep ve Konya/Beyşehir yöresinde, bunlar üzerine durmasına "çikine oma durmak", kalın tepesi üzerine durmasına da "tüküne oma durmak" denilmektedir. M. And, a. g. e, s. 262.

Kaynaklar

- Abu Bakr-i Tihrani (1993), *Kitab-i Diyarbakriyya- Ak-Koyunlular Tarihi*, Yayınlayanlar, Necati Lugal- Faruk Sümer, Giriş ve Notlar Faruk Sümer, I. Cüz, TTK, Ankara.
- Abu Bakr-i Tihrani (2001), *Kitab-i Diyarbakriyya*, Çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara.
- Altay, Halife (1984), "Kazak Türklerinde Aşık kemiği ve Aşık Oyunları", *TDA*, Sayı 28, İstanbul.
- And, Metin (1974), *Oyun ve Bügü*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Baştav, Şerif (2002), "Avrupa Hunları" *Türkler*, I, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Boratav, Pertev Naili (2012), *Türk Mitolojisi- Oğuzların- Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan Mitolojisi*, Çev. Recep Özbay, İstanbul.
- Campbell, Joseph (1995), *İlkel Mitoloji*, Çev. Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi, İstanbul.
- Çay, Abdulhaluk M (1990), *Türk milli Kültüründe Hayvan Motifleri - I- (Koyun ve Keçi Etrafında Oluşan Gelenekler)*, TKA Yayınları Ankara.
- Deguignes, Joseph (1923), *Tarih-i Umumi*, Çev. Hüseyin Cahit, C. II, Tanin Matbaası, İstanbul.
- Drury, Nevill (1996), *Şamanizm*, Çev. Erkan Şimşek, Okyanus Yayınları, İstanbul.
- Duvarcı, Ayşe (1993), *Türkiye'de Falcılık Geleneği ile Bu Konuda İki Eser: " Risâle-i Falnâme li Ca'fer-i Sâdik " ve " Tefe'ül-nâme "*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara.
- Eberhard, Wolfram (1942), "Çin Kaynaklarına Göre Orta ve Garbi Asya Hunlarının Medeniyeti", *İ. Ü. Türkiyat Mecmuası*, C. VII- VIII, Cüz. I, İstanbul, s. 125-186.
- Eberhard, Wolfram (1986), *Çin'in Şimal Komşuları*, TTK, Ankara.
- Eliade, Mircea (1974), *Ebedi Dönüş Mitosu*, Çev. Ümit Altuğ, İmge, İstanbul.
- Eliade, Mircea, *Şamanizm*, Çev. İsmet Birkan, İmge Yayınları, İstanbul 1999.
- Eliade, Mircea, (2003), *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, C. III, Çev. Ali Berktaş, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Emiroğlu, Kudret- Aydın, Suavi (2009), *Antropoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat, Ankara.

- Ergin, Muharrem (1964), *Dede Korkut Kitabı, Metin – Sözlük*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- Eröz, Mehmet (1990), *Türkiye’de Alevilik ve Bektaşilik*, Kültür Bakanlığı, Ankara.
- Esin, Emel (1978), *İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş*, Edebiyet Fakültesi Matbaası, İstanbul.
- Esin, Emel (2001), *Türk Kozmolojisine Giriş*, Kabalıcı, İstanbul.
- Gerçel, Alim (2003), “Develi Çocuk Oyunları ve Tekerlemeleri”, *Bütün Yönleriyle Develi I. Bilgi Şöleni*, 26 – 28 Ekim 2002, Develi.
- Göde, Kemal (1990), *Sultan Alaeddin Eratna*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Gökalp, Ziya (1976), *Türk Medeniyeti Tarihi*, Haz. İsmail Aka- K. Y. Kopraran, Kültür Bakanlığı, Ankara.
- Gökyay, Orhan Şaik (1973), *Dedem Korkut’un Kitabı*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, Ankara.
- Gülensoy, Tuncer (2002), *Manas Destanı (Türkiye Türkçesi)*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Günaltay, M. Şemseddin (2006), *Dinler Tarihi*, Sadeleştiren. Sevdije Yıldız, Kesit Yayıncılık, İstanbul.
- Günay, Ünver (2012), *Din Sosyolojisi*, İnsan Yayınlar, İstanbul.
- Hasan_1 Rumlu (2006), *Ahsenü’t _Tevârih*, Çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara.
- Herodotos (1973), *Herodot Tarihi*, Çev. Perihan Kuturman, Hürriyet Yayınları, İstanbul.
- Hoppal, Mihaly (2010), *Asya’da Şamanlar*, Çev. Bülent Bayram- H. Şevket Çağatay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- İbni Arabşah (2012), *Acaibu’l Makdur (Bozkırdan Gelen Bela)*, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul.
- İbn Battûta Tancî (2014), *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, Çev. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- İnan, Abdulkadir (1986), *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, TTK, Ankara.
- İnan, Abdulkadir (1987), *Makaleler ve İncelemeler*, TTK, Ankara.
- İnan, Abdulkadir (1985), *Manas Destanı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- İnan, Abdulkadir (1976), *Eski Türk Dini Tarihi*, Kültür Bakanlığı, İstanbul.

- James, Wendy, *Törensiz Hayvan*, Çev. Sevda Çalışkan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Kafesoğlu, İbrahim (1997), *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayınevi, İstanbul.
- Kaşgarlı Mahmud (1986), *Divanü Lügat – İt – Türk Tercümesi*, Çev. Besim Atalay, C. I – III, TDK, Ankara.
- Kelly, Christopher (2011), *Attila Hunlar ve Roma İmparatorluğunun Çöküşü*, Çev. Turhan Kaçar, Turkuvas Yayınları, İstanbul.
- Koca, Salim (2010), *Türk Kültürünün Temelleri 2*, Pelin Ofset Tipo Matbaacılık, Ankara.
- Korkmaz, Esat (2003), *Eski Türk İnançları ve Şamanizm Terimler Sözlüğü*, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul.
- Kottak, Conrad Phillip (2002), *Antropoloji*, Çev. Serpil N. Altuntek- Aydın Şafak ve diğerleri, Ütopya yayınları, Ankara.
- Kültürel, Zuhâl – Koç, Aylin (2011), “Bir Kürek Kemiği Falı Metni: Risale – i İlm – i Keft”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 06, İstanbul.
- Lewis, Bernard (1958), “İslam Devlet Müessesesi ve Telakkileri Üzerine Bozkır Ahalisinin Tesiri”, Çev. Salih Tuğ, *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, Cilt. II, Cüz: 2 – 4, İstanbul, s. 209-230.
- Man, John (2004), *Cengiz Han*, Çev. İsmail Tulçalı, Nokta Kitap, İstanbul.
- Moğolların Gizli Tarihi (Manghol – un Niuça Tobça’an) (Yazılışı: 1240)*, I, Çev. Ahmet Temir, TTK, Ankara 1986.
- Nemeth, Gyula (1996), *Hunların ve Tanrının Kırbacı Attila*, Çev. Tarık Demirkan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Nemeth, Gyula (2002), “Attila ve Hunlar”, *Türkler*, I, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Orkun, Hüseyin Namık (1946), *Türk Tarihi*, I, Akba Kitapevi, Ankara.
- Orkun, Hüseyin Namık (1986), *Eski Türk Yazıtları*, TDK, Ankara.
- Ögel, Bahaeddin (1988), *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Türk Dünyası Araştırmaları, İstanbul.
- Ögel, Bahaeddin (1984), *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, TTK, Ankara 1984
- Özulu, Yunus Emre (1973), *Dili, Deyimleri, Mahalli Oyunları, Manzum Bilmeceleri ve Turizmi ile Kayseri*, İş Matbaacılık, Ankara.
- Pallas, Peter Simon, *Voyages Etnographiques dans les Gouvernements Méridionaux de L’empire de Russie dans les Années 1793 et 1794*, C. 2, Almanca’dan

- çev., M. M. Delaboulaye-Tonnelier, Paris 1805.
- Radloff, W (1994), *Sibirya'dan*, 2, Çev. Ahmet Temir, MEB, İstanbul.
- Rasonyi, Laszlo, (2002), "Tarihte Türklük", *Türkler*, I, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Roux, Jean Paul (1999), *Altay Türklerinde Ölüm*, Çev. Aykut Kazancıgil, Kabalcı, İstanbul.
- Roux, Jean Paul (2005) *Orta Asya 'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, Çev. Aykut Kazancıgil – Lale Arslan, Kabalcı, İstanbul.
- Roux, Jean Paul (1994), *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, Çev. Aykut Kazancıgil, İşaret Yayınları, İstanbul.
- Rudenko, Sergey İvanoviç (2001), *Başkurtlar*, Çev. Roza – İklil Kurban, Kömen Yayınları, Konya.
- Schmiede, H. Achmed (2009), "*Kitab- ı Dedem Korkut*" *Destanlarının Dresden Nüshası*, TDV. Yayınları Ankara.
- Schuyler, Eugene (2007), *Türkistan*, Çev. Firdevs Çetin – Halil Çetin, Paradigma Yayıncılık, İstanbul.
- Tanyu, Hikmet (1978), *Türklerin Dini Tarihçesi*, Türk Kültürü Yayınları, İstanbul.
- Tavkul, Ufuk (2007), "Kıpçak Kökenli Türk Boylarında "Kürek Kemiği" ve "Kumalak- Taş "falı", C. 2, *Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri 2003*, Ankara.
- Toğan, Zeki Velidi (1982), *Oğuz Destanı, Reşideddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tahlili*, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- Webwr, Max (2012), *Din Sosyolojisi*, Terc. Latif Boyacı, Yarın Yayınları, İstanbul.
- Wilhelm Von Rubruck (2001), *Moğolların Büyük Hanına Seyahat 1253 – 1255*, Çev. Engin Ayan, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Woods, John. E (1976), *The Aqquyunlu Clan, Confederation, Empire*, Bibliotheca Islamica, Chicago.
- Yazıcızade Ali (2009), *Tevarih-i Al-i Selçuk (Selçuklu Tarihi)*, Haz. Abdullah Bakır, Çamlıca Yayınları, İstanbul.
- Yıldız, Naciye (1995), *Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller*, TDK, Ankara.